

26. Публічні бібліотеки в інформаційному суспільстві / Британська Рада в Україні. – К., 1998. – 36с.
27. Соціальні функції бібліотек в сучасних умовах / Мін-во культури України; Нац. парлам. б-ка України. – К., 1995. – 15 с.
28. Читацькі інтереси та попит на українську художню літературу в бібліотеках республіки: (основні підсумки республіканського соціологічного дослідження, провед. Держ. республ. б-кою для дітей в 1989-1990рр. – К., 1990. – 145 с.
29. Читацькі запити молоді України та ступінь їх задоволення в бібліотеках України: (за результатами 1-го етапу комплексного соціологічного дослідження «Молодий читач України початку 90-х років») / Скл.: Крамар С.М. та ін.; Держ. б-ка України для юнацтва. – К., 1993. – Вип.1: Соціолог.- інформ. бюлетень. – 1993. – 42 с.
30. Чтение в культурной жизни советского человека / Сост. Л.А.Ситникова. – М., 1988. – 32 с. – (Культура и искусство в СССР. Сер. «Библ.дело и библиогр»: Экспресс-информ; Вып.1).

Стаття надійшла до редакції 19.12.2014

A.I. Sydorenko

THE READER OF THE LAST QUARTER OF THE 20TH CENTURY AND HIS VISION OF ROLE AND PLACE OF THE PUBLIC LIBRARY IN SATISFACTION OF NEEDS OF THE NATIONAL MINORITIES IN THE SYSTEM OF SOCIAL COMMUNICATIONS OF SOCIETY

The article is devoted to description of the readers who are the representatives of the national minorities and to activity of the public libraries in satisfaction of their informative needs in the 80s-90s years of the 20th century.

Key words: national minority, public library, informative needs of national minorities.

УДК 024:324.15 (477)

Т.В. Сидоренко

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕК ПІВДНЯ УКРАЇНИ в 40-80-ті роки ХХ ст.

У статті розглядаються питання культурно-просвітницької діяльності бібліотек Півдня України в 40-80-ті роки ХХ ст. Визначені основні напрямки і форми популяризації літератури.

Ключові слова: культурно-просвітницька діяльність бібліотек, масова робота, популяризація літератури, Південь України

Осмилення здобутків та ролі культурно-просвітницької діяльності 40-80-х років ХХ ст. у культурному розвитку Півдня України, вивчення досвіду тогочасних бібліотек необхідні для відтворення та збагачення уявлень про культуру Півдня України, для характеристики шляхів становлення та розвитку цієї діяльності. Окремі дослідження культурно-просвітницької діяльності бібліотек здійснені вітчизняними дослідниками Г.Бородіною, Н.Захаровою, Р.Кірою, Л.Одинокію, Н.Малиновською, Н.Солонською та ін., а також зарубіжними дослідниками Р.Ахметзяновою, Т.Івановою, Т.Кім, Н.Степановою.

Питання культурно-просвітницької діяльності бібліотек означеного періоду на

сьогодні ще недостатньо вивчені, а отже, потребують комплексного наукового осмислення.

Метою даної статті є дослідження окремих аспектів культурно-просвітницької діяльності бібліотек Південного регіону України у період 40-х – 80-х років ХХ ст.

Бібліотеки Півдня України в період Великої Вітчизняної війни знаходилися на окупованій території і тому їх функціонування було обмеженим, велика частина бібліотек знищена, зруйновані будівлі бібліотек, втрачена частина фондів. Так, з бібліотек м. Одеси під час війни вивезено 600 тисяч примірників книг [6, с.55]. Втратили свої фонди майже усі шкільні бібліотеки Одеської області: у 1946 році тут функціонували лише 383 шкільні бібліотеки та й то виключно за рахунок дарів від населення [1, с.326]. У 1942-1943 роках були обстежені і вивезені фонди бібліотек Миколаєва, Одеси та Херсону. Постраждали фонди бібліотеки Миколаївського педагогічного інституту, вивезена значна частина фонду бібліотеки Миколаївського інституту кораблебудування. Але бібліотеки завжди відігравали визначну роль в політичній і культурній освіті населення, спрямовували свою діяльність на пропаганду патріотизму, проводили антифашистську агітацію різними, доступними формами. Бібліотекарі бібліотек Півдня України долучалися до випуску інформаційних плакатів, листівок, створювали пересувні бібліотечки для забезпечення воїнів літературою. Серед форм можна відзначити політінформації, голосні читання, доповіді, лекції, для яких активно використовувалися газетні публікації з подіями з фронту.

І лише невелика кількість бібліотек зуміли в часи війни, в період окупації зберегти свої фонди. Прикладом такої бібліотеки є Миколаївська Перша міська районна бібліотека (нині Центральна міська бібліотека ім. М.Л. Кропивницького Централізованої бібліотечної системи для дорослих м. Миколаєва). Під час війни під керівництвом завідувачої М.Ф.Карлінг бібліотека зуміла зберегти свої фонди. А вже на другий день після звільнення міста – 29 березня 1944 року бібліотека почала обслуговувати користувачів міста. Також треба назвати і Миколаївську дитячу бібліотеку №1, яка в повоєнні роки почала роботу зі збору матеріалів про життя та подвиг миколаївських школярів Шури Кобера та Віті Хоменко, в результаті чого в 1959 році 15 жовтня рішенням Сталінського (нині Ленінського) райвиконкому бібліотеці присвоєно ім'я піонерів-героїв.

Повоєнний період характеризується активною участю бібліотек в ідеологічному забезпеченні усіх політичних та господарських кампаній, що проходили в країні та на її Півдні. Діяльність бібліотек була спрямована на забезпечення високого ідейно-політичного рівня роботи по пропаганді марксизму-ленізму, рішень Комуністичної партії і Радянського уряду, комуністичному вихованню трудящих, підростаючого покоління. Відриваються нові бібліотеки, відновлюється діяльність окремих бібліотек Півдня України. Так, 11 грудня 1946 року Миколаївська міська рада депутатів трудящих прийняла рішення «про відновлення діяльності колишньої вчительської бібліотеки» з підпорядкуванням обласному комітету профспілок працівників початкових і середніх шкіл. Бібліотека формує фонд педагогічної літератури, створює каталоги, картотеки, що дає змогу організувати обслуговування освітян міста. На початку 1949 року фонд бібліотеки налічував тільки 680 примірників, організовано передплату на всі педагогічні видання країни, що й дотепер користуються попитом в освітянській спільноті регіону [13, с.170].

Відновлюється процес пропаганди радянської книги. Відповідно до Наказу Комітету у справах культпросвітустанов УРСР від 22 березня 1947 року особлива увага приділялась ідейно-політичному вихованню читачів, удосконаленню масової роботи. Використовуються різні форми пропаганди літератури: в основному – традиційні, але були й новаторські (для того часу) форми. Так, у Миколаївській педагогічній бібліотеці з 1964 року діяло два університети – для вчителів і для працівників дошкільних закладів. Крім того, діяли два клуби: «Смолоскип», на якому молоді вчителі мали можливість поспілкуватися і ознайомитися з новою літературою в методиці викладання предметів навчального циклу, та

клуб ветеранів педагогічної праці «Дружба». В 60-ті роки зародилася традиція проводити щомісяця Дні інформації для шкільних бібліотекарів.

У другій половині 40-х - першій половині 50-х років ХХ ст. керівні органи держави звертали увагу на важливій ролі позакласної та позашкільної роботи в житті дітей, а також у формуванні їхнього світогляду. Отже, робота по організації культурного дозвілля дітей і їх позашкільної роботи проводилась відповідно віковим особливостям дітей, їх інтересам і запитам, спрямовуючи всю увагу на виховання дітей в дусі радянського патріотизму і забезпечення їм здорового і культурного відпочинку під час літніх канікул.

В кожному шкільному клубі працювали бібліотеки, в яких проводилися читацькі конференції, бесіди, читки газет, журналів та книг, влаштовувалися радіопередачі та демонстрування кінофільмів, фізкультурні змагання, самодіяльність учнів, ігри та інше [3]. Така робота бібліотек в піонерських оздоровчих та трудових таборах сприяла формуванню здорового способу життя, політичного та ідейного рівня майбутніх будівників комунізму.

Дослідження культурно-просвітницької діяльності бібліотек у повоєнний період дозволило виявити, що з метою пожвавлення пропаганди книги серед молоді, ЦК ВЛКСМ прийняв Постанову, в якій основним завданням комсомольських організацій визначається здійснення допомоги масовим бібліотекам у справі пропаганди книги. Комсомольські організації зобов'язували спеціально обговорювати питання роботи бібліотек, тематику читання молоді, проводити огляди нової літератури та інші заходи. Ця робота сприяла залученню молоді до культурної роботи, читання, освіти [1, с.329].

В бібліотеках Півдня України за допомогою окремих комсомольських організацій створювалися «гуртки книги», літературні гуртки. В деяких бібліотеках такі гуртки відновлювалися, так як їх активність спостерігалася ще у 30-х роках ХХ століття. Також серед заходів у звітах бібліотек кінця 40-х – початку 50-х років є відомості про проведення читання вголос. Серед книг – художні твори А.П. Чехова, М.М. Коцюбинського та ін., науково-популярна, політична книга. Особлива увага приділялась залученню до читання сільської і робітничої молоді, підлітків, які ще не мали середньої освіти. Отже, бібліотечні заходи допомагали формуванню їх світогляду, ознайомленню з інформацією з різних галузей знань та розуміння особливостей художньої літератури і виховання любові до читання.

Треба відзначити, що в цей період виходить низка нормативних документів, орієнтованих на зміцнення та удосконалення роботи бібліотек країни. Так, у 1946 році Комітет у справах культурно-освітніх закладів при Раді Міністрів України зобов'язав музеї, будинки культури, бібліотеки й інші культосвітні заклади посилити краєзнавчу роботу, яку мали здійснювати універсальні обласні та наукові бібліотеки, бібліотеки університетів, вищих навчальних закладів і музеїв. До краєзнавчої роботи залучали масові, дитячі, шкільні та спеціальні наукові бібліотеки. У Постанові ЦК КП (б) «Про стан бібліотек на Україні і заходи до поліпшення їх роботи» (1948р., 8 липня) проголошується необхідність корінної перебудови бібліотек з метою залучення їх до комуністичного розвитку країни.

Республіканська нарада бібліотечних працівників України у 1948 році визнала бібліотеки усіх систем і відомств ідейно-політичними осередками, котрі повинні були впливати на формування свідомості трудящих, доводити до них політику партії та уряду, значимість виконання завдань комуністичного будівництва. Слід зазначити, що на цій нараді був затверджений суто прагматичний підхід до бібліотечного краєзнавства. Н.М. Кушнарєнко відзначає, що за років сталінізму бібліотечне краєзнавство було змістовно обмеженим. Бібліотеки України зосередили свої зусилля на ознайомленні читачів з перебігом виконання виробничих планів своєї області, району, міста, села, підприємства, колгоспів, на пропаганді літератури про досвід передовиків, котрі перевиконують норми, а також на доведенні до широких кіл користувачів і населення соціалістичних зобов'язань і мобілізації на їх виконання. Стимулом для краєзнавчої роботи бібліотек у повоєнне

десятиліття стали і численні ювілейні події: роковини Жовтневої революції, Великої вітчизняної війни, історичні дати, пов'язані з краєм, організацією чи установою, життям і діяльністю видатних уродженців і місцевих діячів, ювілеї бібліотек тощо [7, с. 426].

В повоєнний час в культурно-освітніх установах проводиться активна робота з метою поширення політичних і наукових знань, яку здійснювали лекційні бюро і лекторські групи Комітету в справах культурно-освітніх установ УРСР. Така робота проводилася в бібліотеках і клубах міст і сіл Півдня України. Різноманітною була тематика лекцій, яка охоплювала всі сторони внутрішнього і міжнародного життя республіки і країни в цілому, різних галузей науки і культури.

Широко використовувалися такі форми масово-політичної роботи, як бесіди, голосні читання газет і журналів, колективні прослухування радіо. До речі, ці форми використовували і клубні установи, особливо у сільській місцевості. Активно використовувалась наочна агітація. Найбільш поширеними її формами були виставки, плакати, заклики, карти, діаграми. У приміщеннях культосвітніх установ представляли дошки показників соціалістичного змагання, дошки пошани. Серед форм виховної роботи були тематичні вечори, зустрічі з передовиками виробництва, ветеранами революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєн, Героями Радянського Союзу і Героями Соціалістичної Праці. Багато вечорів приурочувалось революційним і радянським святам, видатним політичним подіям, проблемам комуністичного будівництва [12, с.258].

Але не всі сільські бібліотеки мали змогу проводити масові заходи такого масштабу, так як мали недостатні обсяги фондів, приміщення деяких бібліотек в роки війни були зайняті для інших потреб і використовувалися не за призначенням, матеріальна база бібліотек була дуже слабкою. У фондах сільських бібліотек було багато застарілої літератури, не вистачало дитячої, художньої, науково-популярної, довідкової літератури, перевага віддавалася поповненню фондів суспільно-політичною літературою. Вагому частину фонду складали праці класиків марксизму-ленінізму: твори Марка, Енгельса, Леніна, їх кількість коливалася сотнями примірників. Сільські бібліотеки розглядалися в цей час як певний інструмент впливу на селян для виконання як політичних, так і сільськогосподарських завдань, а також для формування культурного рівня сільського населення.

Треба констатувати, що у 40-х роках ХХ ст. завдання бібліотек були переглянуті відповідно до ідеологічних вимог радянської держави. Це було пов'язано з реорганізацією довідково-пошукового апарату на базі так званих «рекомендаційних каталогів» (концепція російського вченого З.М. Амбарцумяна), яка сприяла розподілу каталогів на службові та читацькі, що відповідно обмежувало інформацію про фонди бібліотек. Отже, до службових каталогів була переведена дореволюційна, воєнна література, до читацьких – повоєнна, яка повинна була сприяти підвищенню ідейно-теоретичного рівня населення. Ця робота була проведена і в бібліотеках Півдня України, що, безумовно, обмежувало вибір літератури та свободу читання.

1950-1953 роки характеризуються цензурними «чистками» бібліотечних фондів, видавничої продукції. Особлива увага в ці роки приділялася бібліотекам університетів. За даними опублікованих видань, тільки з Одеського університету підлягали до списання за списками, підготовленими Книжковою палатою, понад 20 тисяч примірників [1].

У період 50-60 рр. певною мірою активізувався процес відродження освітньої та культурно-просвітницької сфери, розширилась мережа культурно-дозвіллевих установ. В бібліотеках Півдня України активізується виставкова діяльність спрямована на відзначення та висвітлення видатних подій Радянської держави, світової культури, політики партії. Особлива увага приділяється пропаганді матеріалів з'їздів, конференцій, пленумів партії. Готуються рекомендаційні покажчики, списки літератури. Допомогою в організації масової

та виставкової роботи бібліотек слугував посібник авторів І.Д. Золотоверкова, Г.М. Плеського та Я.Н. Праймана «Бібліотека і книга: Як користуватися бібліотекою: посібник для читачів» (1949 р.), «Книжкові виставки», «Літературні і читацькі конференції» (автор Г.М. Плеський, 1955 р.) та ін.

Низка заходів, присвячена 300-річчю возз'єднання України з Росією (1954 р.), пройшла у бібліотеках різних типів і видів Півдня України: виставки, тематичні вечори, читацькі конференції за рекомендованою тематикою: «Історична дружба великого російського та українського народів», «Спільна історія українського та російського народів» тощо.

Тематичне наповнення масової роботи бібліотек південного регіону України з пропаганди краєзнавчих знань у 50-ті роки ХХ ст. наступне: «В добрый путь по родному краю», «Письменники краю (Миколаївщини, Одещини, Херсонщини)», «Знаете ли Вы свой край?» (виставки), «Люби и знай свой край родной» (бібліотечний плакат), «Наш город», «Наш район в VI пятилетке» (альбоми вирізок з газет), «Они создавали Советскую власть», «Из истории наших мест» (альбоми), виступи читачів з доповідями про рідний край, написання школярами творів краєзнавчої тематики і їх подальше обговорення (читання), ігри-вікторини краєзнавчого змісту, «З минулого рідного краю» (бесіди), «Имена наших земляков на карте мира», «Этих дней не смолкнет слава» (літературні вечори), «Разговор читателя с писателем» (обговорення збірок творів письменників і поетів краю, читацькі конференції), «Літописи районів, міст», тижні, місячники краєзнавства, «краеведческие четверги», бесіди з краєзнавцями-аматорами тощо. Досвід діяльності окремих бібліотек Півдня України з даного питання публікується на сторінках журналу «Библиотекарь» [4, с. 46-48]. У статті представлений досвід роботи Одеської обласної бібліотеки з популяризації книг місцевих письменників. Серед заходів, що проводила бібліотека – індивідуальна робота з читачами, розробка планів читання «Знай и люби свой город-герой», декади відкритого доступу до полиць з поезією місцевих авторів, виставки творів одеських письменників, випуск стінгазет з відгуками читачів про книги місцевих письменників.

У діяльності бібліотек у цей період певного розвитку набували гуманістичні тенденції, чому сприяла так звана «відлига» кінця 50-х - середини 60-х рр. ХХ ст.

Помітною подією в розвитку культурно-просвітницької діяльності бібліотек Півдня України стало створення у 1957 року держаного видавництва дитячої літератури «Дитвидав», що дозволило поповнити фонди бібліотек виданнями класичної і сучасної вітчизняної та зарубіжної літератури (художньої, науково-популярної, науково-фантастичної, пригодницької) для дітей дошкільного, шкільного та середнього шкільного віку, літератури для юних техніків, натуралістів та авіамоделістів [1, с. 364]. У 1959 роках на Півдні України з'являються видавництва обласного рівня: Одеське і Херсонське, які сприяли поповненню фондів бібліотек.

У 1959 році вийшла Постанова ЦК КПРС «Про стан і заходи з удосконалення бібліотечної справи в країні», яка відзначила відставання бібліотек у комуністичному вихованні трудящих і соціалістичному будівництві. Створюються державні комісії для перегляду фондів застарілої літератури, підготовлені «Зведені покажчики застарілих видань». Серед напрямів бібліотечної діяльності виділяються пропаганда літератури і формування фондів бібліотек. Обов'язковими стають виставки нових надходжень у бібліотеки.

Значний стимул у 60-ті роки отримала культурно-масова робота. Використовуються різні форми залучення читачів до бібліотек: читацькі конференції, усні журнали, вечори різних видів. Одеська державна наукова бібліотека ім. Горького стає бібліотекою-центром з питань краєзнавства південних областей Одеси, Миколаєва, Херсона.

Пріоритетним напрямом діяльності стає обслуговування читачів масових бібліотек. Пропаганда книги в бібліотеках Півдня України продовжує розглядатися як один із засобів комуністичного виховання. Бібліотеками різних видів проводяться тематичні огляди літератури, вечори, читацькі конференції, зустрічі з письменниками і поетами, тощо. Пропаганда книги здійснюється і за допомогою організації відкритого доступу до книжкових фондів, залучення відомих, видатних осіб до пропаганди літератури, обслуговування читачів без вихідних днів, організація пересувних бібліотек, відкриття пунктів видачі книг тощо. Робота з пропаганди літератури координувалася з іншими культурно-освітніми установами: музеями, архівами, краєзнавчими товариствами, товариствами «Знання», клубами, домами культури, загальноосвітніми школами тощо. Серед форм масової роботи превалюють літературні диспути, читацькі конференції, вечори запитань і відповідей.

Доброю традицією у бібліотекарів районних та сільських бібліотек Півдня України стала участь у проведенні свята врожаю, Дня колгоспника, Дня механізатора.

Бібліотечні працівники з метою пропаганди книги проводять цікаві заходи: читацькі конференції на тему «Комунізм – це не казка, а наше сьогодення», обговорення книг, вечори: «Партія наш керманіч», «Радянська жінка – гордість країни», диспути «Що прикрашає людину?» та ін.

Отже, бібліотечна масова робота в 50-60рр. мала назву масово-політичної, культурно-масової роботи. Все активніше в бібліотеках складаються виставки, присвячені розвитку культури (література, мистецтво) та науки.

50-80 роки ХХ ст. в Україні характеризуються поширенням російської мови та витісненням нею національних мов (зрештою, як і в інших республіках Союзу) внаслідок політики уніфікації, яка проводилась центром для спрощення управлінських завдань та пов'язаної з цим фактичної русифікації населення [14].

На початку 60-х рр. відбувалися зміни в демократичних тенденціях держави. Потреби суспільства в цей період орієнтуються на отримання науково-технічної та суспільно-політичної інформації [11]. Науковим бібліотекам відводилася важлива роль у пропаганді суспільно-політичного знання. У наукових бібліотеках організують лекторії, консультації з роз'яснення рішень з'їздів, пленумів, нарад комуністичної партії. У наукових бібліотеках Миколаєва, Одеси та Херсону запроваджений відкритий доступ до довідкового фонду у читальних залах, організовано постійно-діючі виставки нових надходжень. Створюються спеціальні читальні зали: зал суспільних наук, сільськогосподарських наук, зал літератури з мистецтва, спецвидів технічної літератури, що сприяло активізації читацької діяльності.

Створення системи науково-технічної інформації у 60-ті роки пов'язано з відкриттям науково-технічних бібліотек у науково-дослідних інститутах, підприємствах, активізації діяльності наукових бібліотек. В них запроваджується методика «керівництва читанням», що зумовило створення системи науково-інформаційної діяльності бібліотек на всіх рівнях, використання таких форм масового інформування, як відкриті перегляди, дні інформації, дні фахівця, які пізніше були впроваджені і у масові бібліотеки Півдня України.

Також слід відзначити, що у 60-х роках в бібліотеках Півдня України приділяється велика увага рекомендаційній бібліографії, спрямованій на підготовку бібліографічних покажчиків, адресованих масовому читачу, що було співзвучно з діяльністю бібліотек і в інших регіонах України. Основна мета полягала у допомозі в освоєнні опублікованої літератури з різних галузей знань, що сприяло популяризації соціалістичної культури, науки, творів українських письменників, поетів тощо. Так, Одеська обласна бібліотека з 1959 року складає і публікує рекомендаційний покажчик «Література про Одеську область», а з 1962 року - «Календар пам'ятних і знаменних дат Одеської області», інші бібліографічні посібники краєзнавчого змісту.

У 60-ті роки розвивається і бібліографічна «шевченкіана», видаються бібліографічні

покажчики, що заклали основу подальших досліджень Кобзаря. На високому державному рівні відзначено 150-річчя від дня народження Т.Г.Шевченка: розроблена система заходів з проведенням конференцій, лекцій, доповідей на радіо, публікацій у пресі. Всі бібліотеки Півдня України підтримали ініціативу державного рівня, використовуючи весь арсенал масових заходів для читачів різного віку.

В 60-ті роки масові бібліотеки почали виділяти читацькі групи, сформовані за спеціальними, віковими, фаховими ознаками, за характером читацьких інтересів тощо. Ця тенденція набула свого продовження в 70-80-х рр. ХХ ст., коли бібліотеки, здійснюючи масову роботу, об'єднували читачів у клуби і значно активізували масову роботу. Для цих років характерним є взаємодія бібліотек Півдня України з різними соціальними інститутами: музеями, краєзнавчими товариствами, школами, сім'єю тощо. Пропаганда літератури в бібліотеках здійснюється за допомогою різноманітних форм і методів індивідуальної і масової роботи з читачами. Зокрема, в Одеській обласній бібліотеці для пропаганди краєзнавчої літератури використовувалися книжкові виставки, перегляди, тематичні стелажі, читацькі конференції, літературні вечори, бібліографічні огляди, індивідуальні та групові бесіди з читачами, лекції тощо [7, с. 435]. Бібліотеки були націлені на координацію зусиль з усіма установами, які здійснюють краєзнавчу діяльність у краї.

На розвиток культурно-просвітницької роботи масових бібліотек суттєво вплинула постанова ЦК КПРС «О повышении роли библиотек в коммунистическом воспитании трудящихся и научно-техническом прогрессе» (1974 р.). Відзначалося, що масові бібліотеки не могли успішно розв'язувати агітаційно-пропагандистські, виробничі та загально-освітні завдання. Не вистачало агітаційно-масової літератури, суспільно-політичної літератури. Пошук нових форм пропаганди літератури, у тому числі літератури про край, вело за межі «суто бібліотечних» форм роботи. Приміром, краєзнавча робота, яка вимагає не тільки використання друкованого матеріалу, а й живе слово безпосередніх учасників дій, авторів книг, художників тощо.

Суттєвою ознакою 70-х років ХХ століття є проведення централізації мережі масових бібліотек з метою підвищення їх суспільної ролі. Овідіопольський район Одеської області був обраний для проведення експерименту щодо централізації масових бібліотек. Створення централізованих бібліотечних систем (ЦБС), єдиних бібліотечних фондів, відповідно відділів єдиного бібліотечного фонду, організаційно-методичних відділів, відділів обслуговування, інформаційно-бібліографічних відділів сприяли активізації культурно-просвітницькій діяльності масових бібліотек.

Так, в ЦБС для дорослих м. Миколаєва (створена у 1978 році) використовувалися різні форми роботи. Новою формою стали виставки та перегляди літератури з єдиного бібліотечного фонду. Спочатку тематику виставок (переглядів) готували співробітники відділу разом з працівниками організаційно-методичного відділу, а наприкінці 70-х на початку 80-х років тематика формувалася за пропозиціями бібліотек-філій ЦБС. Створювався графік їх проведення у всіх філіях, що давало можливість читачам всіх бібліотек познайомитися з актуальними творами з різних галузей знань, а також книгами, які надійшли одиничними примірниками в єдиний фонд ЦБС. Другий аспект, який треба відзначити – це підготовка працівниками Центральної бібліотеки масових заходів (від сценарія до проведення) та їх організація не тільки для читачів центральної бібліотеки, а й для читачів філій ЦБС. Переваги, на наш погляд, у такій роботі, полягали у тому, що масовий захід був підготовлений на більш високому рівні, так як готувався працівниками Центральної бібліотеки, які мали вищу освіту, певний досвід в організації даної роботи, а залучаючи працівників організаційно-методичного відділу, можна було використати всі новітні рекомендації щодо організації масової роботи та визначення її впливу на читача, сприйняття відповідної інформації, більш активному розвитку соціокультурної та соціокомунікативної

функції. В умовах централізації також стає активнішою робота з впровадження передового бібліотечного досвіду. Центральна бібліотека м. Миколаєва активно впроваджує передовий досвід країни, республіки, області щодо форм і методів пропаганди фонду, проведення масових заходів. Досвід впроваджувався або окремими частинами, елементами, або у повному обсязі на основі аналізу діяльності бібліотеки, можливостей проведення відповідних заходів, складалися плани впровадження передового досвіду. Цей період для бібліотеки характеризується проведенням великих масових заходів в аудиторіях від 400 до 600 чоловік. У текстових звітах бібліотек цього періоду обов'язково вказується кількість чоловік, яка була присутня на масовому заході [9;10].

Також у 70-х роках бібліотеками різних видів Півдня України проведені усні журнали, читачькі конференції, тематичні вечори, присвячені публікаціям Генерального секретаря ЦК КПРС Л.І. Брежнева «Малая земля» і «Целина». Заходи проходили як в бібліотеках, так і поза їх стінами – на підприємствах, в робітничих гуртожитках, в будинках культури, парках культури, виборчих дільницях тощо. Отже, бібліотеки в цей час залишалися опорною базою партійних організацій, відігравали значну роль у донесенні ідей партії до мас [9;10].

Бібліотеки здійснювали пропаганду літератури за такими напрямками: суспільно-політичне виховання, естетичне, моральне, трудове виховання, виховання здорового способу життя. По кожному напрямку проводилися відповідні заходи. В цей період бібліотеки переходять на комплексну пропаганду книги серед читачів, в якій беруть участь всі структурні підрозділи бібліотек. Активізується використання так званих клубних форм роботи, в основі яких - книга.

На розширення культурно-просвітницької діяльності бібліотек вплинуло також створення культурно-спортивних комплексів, тобто сукупність установ культури, мистецтва, народної освіти й інших організацій, що здійснювали культурне обслуговування населення в межах певного адміністративного регіону. Пріоритетне місце мали заходи, що відповідали певним особливостям та інтересам читачів (віковим, професійним, духовним). Комплексний підхід зумовив розширення взаємодії бібліотек з іншими установами, що сприяло підвищенню якості заходів, розширенню аудиторії глядачів заходів, а відповідно, і читачів бібліотек. Використання як традиційно бібліотечних так і клубних культурно-просвітницьких форм роботи сприяло проведенню вечорів-зустрічей з діячами науки, техніки, мистецтва, вечорів вшанування передових людей, вечорів-портретів. У районах та селах Півдня України бібліотеки були організаторами або учасниками масових театралізованих свят — свята весни, свята врожаю тощо.

Помітною подією для розвитку культури Півдня України стало відкриття у 1971 році Миколаївського культурно-просвітницького факультету Київського інституту культури ім. О.Є. Корнійчука (нині Відокремлений підрозділ «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв»), котрий почав готувати бібліотекарів-бібліографів вищої кваліфікації для бібліотек Півдня України. Поступово в бібліотеках різних видів збільшується кількість працівників з вищою освітою, а найкращі випускники очолюють бібліотеки, структурні підрозділи в них. Майже всі директори провідних бібліотек Миколаєва та районних бібліотек – випускники Миколаївської філії. Значна частина випускників працює і в бібліотеках Херсонщини та Одещини. Таким чином, поява фахівців з вищою освітою позитивно впливало на організацію роботи бібліотек, підвищувало імідж бібліотек серед населення, сприяло застосуванню форм культурно-просвітницької роботи, які були співзвучними загальному розвитку культури Півдня України конкретного періоду.

Дослідники масової роботи відзначають, що бібліотечна практика 80-х років визначила і нові тенденції, зокрема культурно-дозвіллове спрямування масової роботи [11]. Технології проведення молодіжних розважальних програм тих часів «Что? Где? Когда?», «КВН», «А ну-ка, девушки», пізніше «Брейнрингів», «Поля чудес», інтелектуальних

конкурсів, турнірів були використані у бібліотечній практиці при проведенні «літературного поля чудес», літературної вікторини, інтелектуальних та ігрових конкурсів тощо. Треба відзначити, що такі заходи мали більш розважальний характер, а їх активне використання та удосконалення у проведенні «дало підставу називати бібліотечну масову роботу «культурно-дозвіллевою діяльністю»[11].

У другій половині 80-х років з процесом національного відродження розвивається і робота щодо бібліотечного обслуговування національних меншин. Дослідники окремих питань щодо бібліотечного обслуговування етнічних меншин В. Маркова [8], формування документного потоку мовами національних меншин А. Сидоренко [14] визначають, що у період 40-80-х рр. диференційоване бібліотечне обслуговування етнічних меншин не здійснювалося. Якщо в 30-50-ті роки на розвиток національних культур вплинули репресії, що відбувалися, то в 60 – 80 роки, а також частково і на початку 90-х років розвиток бібліотечного обслуговування здійснювався у межах інтернаціонального виховання. Приділялася увага питанням формування бібліотечного фонду для задоволення потреб багатонаціонального складу населення, створення фондів для окремих груп читачів – представників національних меншин, ролі бібліотеки як центра національної культури.

За результатами дослідження, проведеного Одеською ОУНБ (1997р.) «Вивчення складу і використання книжкових фондів мовами національностей, що компактно проживають в Одеській області» виявлено, що найзначніші за обсягом фонди мовами різних національних груп населення сформовані в фондах публічних бібліотек Одеської області - 21300 примірників. З них найбільший обсяг складає література молдавською мовою - 19689 примірників (92,4%). Література іншими мовами має невеликий обсяг: болгарською мовою - 845 прим. (4,0%), на ідиші - 500 прим. (2,4%), івриті - 200 прим. (0,9%), гагаузькою мовою - 75 прим. (0,3%). В документних фондах публічних бібліотек молдавською мовою переважає художня література - 88,7%, на другому місці - науково популярна література - 5,6%, на третьому - майже однакові показники виробничої і навчальної літератури - 1,1% [14].

Треба відзначити, що бібліотеки Півдня України, що обслуговують читачів – представників національних меншин, які проживають компактно на означеній території, використовують різні форми організації культурно-просвітницької діяльності: книжкові виставки, перегляди літератури, бібліотечні плакати, звіти бібліотеки перед населенням, індивідуальні бесіди, різноманітні масові заходи із залученням членів національного товариства, Ради національних меншин, бібліографічні списки тощо як мовою національної меншини, так і українською та російською мовами.

Бібліотекам в цей період відводиться і координуюча роль, так як до масових заходів залучаються й інші соціальні інститути, установи. В бібліотеках різних видів організують виставки образотворчого мистецтва та фотовиставки, презентації окремих видань та продукції видавництва, наукові, науково-мистецькі та інші заходи.

Л. Дубровіна та О. Онищенко у монографії «Історія бібліотечної справи» (2006 р.) відзначають, що «за часів радянської влади відбулися докорінні зміни, пов'язані з політикою централізації та методологічною уніфікацією управління та засад бібліотечної справи, ...впровадженням принципів керівної ролі комуністичної партії в бібліотечній справі, яка розглядалася як складова ідеологічної діяльності, база для розгортання масово-політичної та пропагандистської роботи серед народних мас, їх залучення до соціалістичних перетворень у народному господарстві і культурі» [2, с. 4].

Отже, дослідження окремих аспектів культурно-просвітницької діяльності бібліотек Півдня України у 40-80-ті роки ХХ ст. дає можливість відзначити, що різні десятиліття даного періоду характеризуються різноманітними формами культурно-просвітницької діяльності, певною новизною у назвах масових форм роботи, присутністю елементів дискусійності як в усних, так і в наочних формах популяризації книги, наявності

допоміжних елементів (музичне супроводження, оформлення приміщення, використання атрибутики тощо), використання диференційованого обслуговування читачів в бібліотеках різного виду, що укріплювало позитивний імідж бібліотек у справі виховання населення.

Список використаної літератури

1. Дубровіна Л.А. Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті [Текст] / Л.А. Дубровіна, О.С. Онищенко. – К., 2009. – 530 с.
2. Гранчак Т. Бібліотека в інформаційному супроводі управління суспільними процесами : політико-комунікаційний аспект : монографія / Т.Гранчак ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. – К., 2014. – 184 с.
3. Державний архів Херсонської області. - Ф. Р. - 1979. - Оп. 3. - Арк. 5.
4. Езерская Б. Популяризуем книги земляков / Б.Езерская //Библиотекарь. – 1960. - №4. – С.46-48.
5. Захарова Н.Б. Культурно-просвітницька діяльність Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (1918-2008) : автореф. дис. канд. іст. наук : 27.00.03 / Н.Б. Захарова; НАН України, НБУВ. – К., 2010. – 21 с.
6. Корнієнко А.П. Про знищення та вивезення бібліотечного фонду України: факти та наслідки / А.П. Корнієнко // Історія бібліотечної справи в Україні / Міністерство культури України; Нац. парлам. б-ка України : зб. наук. праць. – К., 1995. – Вип. 1. – С. 52-58.
7. Кушнарєнко Н.М. Бібліотечне краєзнавство : підручник / Н.М.Кушнарєнко. – К. : Знання, 2007. – 502 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
8. Маркова В.А. Бібліотечне обслуговування етнічних меншин України : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук / В.А.Маркова. – Х.,1998. – 16 с.
9. Отчет Центральной городской библиотеки г.Николаева за 1977 год. – Николаев, 1978. – 97 с.
10. Отчет Централизованной библиотечной системы для взрослых г.Николаева за 1979 год. – Николаев, 1980. – 137 с.
11. Печена А.В. До становлення масової роботи вітчизняних бібліотек: суспільно-історичний аспект / А.В.Печена // Вісн.ХДАК. – 2011. – Вип.34. – Режим доступу: 'http://b.c8.net.ua/click?1633,52256&491640612&3&3' target=_top><img src
12. Розвиток української культури за роки радянської влади / ред. кол.: П.П. Гудзенко (голов.ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1967. – 257с.
13. Роскіна Т.І. Миколаївська науково-педагогічна бібліотека в освітньо-інформаційному просторі держави / Т.І.Роскіна // Історія освітянських бібліотек України : науковий збірник / АПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В.О.Сухомлинського; редкол. П.І.Рогова (голова) та ін. – К. : Вирій, 2006. – С. 170-182.
14. Сидоренко А.І. Формування документного масиву для публічних бібліотек мовами національних меншин: етнорегіональний аспект : автореф. дис. канд. пед. наук / А.І. Сидоренко; Київ. нац. ун-т. культури і мистецтв. – К., 2002. – 21 с.

Стаття надійшла до редакції 19.12.2014

T.V.Sydorenko

CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITY OF LIBRARIES IN THE SOUTH OF UKRAINE IN THE 1940S-1980S.

The article is about aspects of cultural and educational activity of libraries in the south of Ukraine in the 1940s-1980s. Basic directions and forms of popularization of literature are determined.

Key words: *cultural and educational activity of libraries, mass work, popularization of literature, the south of Ukraine.*